

Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Taş Figürler*

Stone Figures in Traditional Diyarbakır Houses

Sahure YARIŞ^a

^aDr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
cinarsahure@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1789-7470

ÖZ

Eski çağlardan beri Güneydoğu Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Diyarbakır, bulunduğu konumdan dolayı birçok medeniyetin bulunduğu şehir olmuştur. Şehirde bu medeniyetlerin bıraktığı zengin maddi bir kültür birikimi vardır. Bu birikimi oluşturan gruplardan biri evlerdir. 18-19. yüzyıllara ait evler mimari açıdan Anadolu'nun farklı yöreleri ile benzerlik göstermesinin yanı sıra süsleme anlayışıyla dikkat çekmektedir. Taş, ahşap, alçı ve maden gibi farklı malzemeden yapılan süslemelerde bitkisel, figüratif ve geometrik öğeler kullanılmıştır. Çalışmada geleneksel Diyarbakır evlerinde taş malzemeden yapılmış figürler üzerinde durulmuştur. Şehirdeki 443 ev incelenmiş bunlardan 14'ünde taş figür bulunduğu tespit edilmiştir. Bu figürler kadın ve erkek başı, boğa başı, kurt başının yanı sıra yürür vaziyette tasvir edilmiş aslan figürlerinden oluşmaktadır. Bu figürler ikonografik olarak anlatılarak Türk-İslam sanatı içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Ev, Süsleme, Figür, Malzeme.

ABSTRACT

Being one of the most important cities of Southeastern Anatolia since the ancient times, Diyarbakır has been the city where many cultures meet. In the city, a rich cultural accumulation has arisen. One of the groups that make up this accumulation is the houses. 18-19. The houses belonging to the centuries stand out from the architectural point of view with their similarity with the different regions of Anatolia. Herbal, figurative and geometric elements were used in the decorations made of different materials such as stone, wood, plaster and mineral. In the study, figures made of stone materials in traditional Diyarbakır houses were emphasized. 443 houses in the city were examined one by one and 14 of them had stone figures. These figures are composed of female and male head, bull head, wolf head and lion figures depicted in walks. These figures have been tried to be evaluated within the Turkish-Islamic art by telling them iconographically stage.

Keywords: Diyarbakır, House, Ornament, Figure, Material.

1. GİRİŞ

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli şehirlerinden biridir. Eski çağlardan beri Akdeniz'i Basra Körfezine, Karadeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan bir konumdadır. Her dönemde önemini korumuş olan şehir, Bitlis ve Van Gölü Havzası üzerinden Azerbaycan ve İran'a ulaşan önemli yolların birleşme noktası üzerinde yer alır (Yılmazçelik, 2014: 11).

Karacadağ sönmüş volkan kitesinden Dicle nehrine uzanan geniş bazalt platosunun doğu kenarında, Dicle Vadisi'nden 160 m. yükseklikteki yatay bir yüzey üzerinde bulunan şehir, etrafı dağlarla çevrili çukur bir alandadır (Darkot, 1945: 601; Arslan, 1999: 81; Anonim, 2000: 9).

Diyarbakır'ın kuruluş tarihi kesin değildir. Kaynaklarda en eski toplu yerleşim, M.Ö.8000 sonlarına inmektedir. Çayönü kazılarıyla M.Ö. 5000-4000'de Kalkolitik; M.Ö.3000'de Tunç Çağı'nın yaşandığı ortaya çıkmıştır (Kuruyazıcı, 1997: 461). Şehrin doğusunda yer alan "Fiskaya" adlı kayalığın ilk yerleşme yeri olduğu düşünülmektedir (Beysanoğlu, 1987: 2-5).

Şehirde ilk uygar topluluk Hurriler'dir. Daha sonra sırasıyla Mitanni, Asur, Urartu, İskit, Med, Pers, Büyük İskender, Selevkos, Part Roma İmparatorluğu, Sasani, Emevi, Abbasi, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervani, Büyük Selçuklular, İnanoğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler, Akkoyunlular ve son olarak da Osmanlı hâkimiyet sürdürmüştür

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

(Beysanoğlu 1963: 1-10; Beysanoğlu, 1999: 41; Sevgen, 1982: 51; Erdem, 2002: 80,120,130). Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 Anayasası ile birlikte il olan Diyarbakır, sahip olduğu ekonomik ve kültürel önemini Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürmüştür (Sarı, 1996: 14-15).

Tarihsel süreçte şehirde birçok Türk-İslam mimarisinin önemli yapıtları inşa edilmiştir. Bu yapıtlar içerisinde sivil, askeri, ticari ve su yapıları gibi birçok yapı yer almaktadır. Diyarbakır sivil mimarinin en güzel örnekleri, köşkler ve evlerdir. Kendine özgü mimarisiyle evler, Diyarbakır'da gelişen Türk mimarisinin gelişimini kavramak isteyenler için önemli ipuçları vermektedir. Güneydoğu Anadolu'daki Türk mimarisinin geleneksel ve kültürel zenginliğinin nasıl vücut bulduğu, bu yapılardan anlaşılabilir (Sözen, 1971: 229).

İklim, geleneksel Diyarbakır evlerinin planlanmasını etkileyen en önemli unsurdur. Şehrin yer aldığı bölgede yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar çok soğuk ve yağışlı geçmektedir. Bu nedenle evlerin plan ve mimarisi; güneşten yaz aylarında en az, kış aylarında ise en fazla yararlanmak üzere düzenlenmiştir. Evler yazlık, kışlık ve mevsimlik bölümlerden meydana gelmektedir (Büyükmihçi, 2001: 69; Özyılmaz, 2007: 78).

Geçmiş 1500'lü yıllara dayandırılrsa da (Özyılmaz, 2007: 78), günümüze ulaşabilenleri 18. yüzyıldan erkene tarihlendirilemeyen (Baş, 2017: 2) evlerde plan çeşitliliğinin yanı sıra süsleme programlarında da çeşitlilik görülmektedir. Geometrik, bitkisel, figüratif, yazı, yapısal öğeler ve diğer temalardan oluşan kompozisyon ve motifler süsleme programlarını oluşturmaktadır.

İslam sanatında figür kullanımına çok yaygın değildir. Bunun nedeninin İslam dininin getirdiği yasaklar olduğu düşünülse de, Kuran'da tasvir yapımını açık ve kesin olarak yasaklayan bir ifade yoktur. Ancak bazı hadislerin içerdiği ifadeler böyle bir anlayışın oluşmasına sebep olmuştur. İslam inancına göre yaratma ve biçim verme eylemleri Allah'a mahsustur. Bu nedenle yaratılan varlıkların benzerini tasvir etme, Allah'ı taklit sayılmıştır. Dinde oluşacak sapmaları önleme adına yasaklar konularak tedbirler alındığı düşünülmektedir (Öney1969-1970: 187; İpşiroğlu, 1973: 23; Çam, 1999: 18-52; Gündoğdu, 1979: 20).

Genel olarak İslam inancının tasvire bakış açısı nedeniyle yoğun kullanılmayan figür, bazı kültürlerde İslam öncesi güçlü geleneklerin de etkisiyle var olmuştur. İslam sanatı; Helenistik, Bizans, Sasani gibi büyük sanat geleneklerinden kendine uygun olanı seçerek bunları, kendi özgünlüğünü bozmadan kullanmasını bilmiştir (Yetkin, 1954: 56-57, 60).

Diyarbakır'daki İslam Dönemi figürleri, iki kaynaktan etkilenmiştir. Bu kaynaklar; Orta Asya ve Sasani'dir. Figürlerde özellikle Orta Asya kökenli bağlantılar daha fazla kendini göstermektedir (Baş, 2013: 20-25).

Çalışmada geleneksel Diyarbakır evlerindeki taş figürler üzerinde durulacaktır. Taş, dayanıklı olma özelliğiyle mimaride vazgeçilemeyen bir yapı elemanı olmuştur. Anıtsal taş yapıları ile dikkat çeken Diyarbakır'da, bazalt ve kalker taşı görülmektedir (Baş, 2013: 20-25). Evlerde bazalt ve kalker taşı üzerine oyma tekniğiyle işlenmiş motif ve kompozisyonlar genellikle geometrik ve bitkisel nitelikte olup kapı kemerlerinde, sütun başlıklarında ve kaidelerde dikkat çekmektedir (Baş, 2010: 315). Figüratif süsleme bazalt taşının oyulmasıyla yapılmıştır. Bir tilsim, büyü etkisine inanılan figürlerin, ev ve evde yaşayan ev halkını kötü gözlerden koruduğuna inanılır (Çakıl, 2005: 270-271).

Geleneksel Diyarbakır evlerinde taş figür, konsol veya pano şeklinde düzenlenmiş süslemelerden 14 tane tespit edildi. Bu evler adres bilgilerine göre aşağıda verilmiştir;

Fatih Paşa Mahallesi Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No: 104'te bulunan ev;

Kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmiş olan yapı, zemin ve birinci kattan meydana gelmektedir. Yapıya sokaktan basık kemerli bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Kapıdan girdikten sonra koridorla karşılaşılır. Koridordan sonra ortada bir avlu ve avlunun güney, kuzey ve batı cephesine yerleştirilmiş yaşam alanlarıyla yapı tamamlanmaktadır.

Evde işlenmiş olan taş figür, avlunun doğu cephesinde konsol olarak yapılmıştır. Erkek başı olarak işlenmiş figürün yüz hatları detaylı bir şekilde vurgulanmıştır. İnce küçük bir ağız, burun delikleri belirginleştirilmiş dik burun, iri badem gözler ve oval bir çene ile yüz sonlandırılmıştır (Fot. 1).

Fatih Paşa Mahallesi Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No: 136'da yer alan ev;

Kuzey-güney doğrultusunda yapılmış olan ev, zemin ve birinci kattan oluşmaktadır. Kuzey cephedeki giriş kapısından girdikten sonra ortada dikdörtgen bir avlu yer almaktadır. Avlunun güney cephesinde iki sivri kemerden oluşan eyvan kısmı bulunmaktadır. Eyvan kemerleri arasında yapının H. 1321 / M. 1943 tarihli inşa kitabesi işlenmiştir.

Yapıda işlenmiş üç adet taş figür vardır. Bu figürler, evin kuzey kısmında saçakların altında konsol olarak yapılmıştır. Cepheden işlenmiş olan figürlerden ikisi insan başı, bir hayvan başı betimlemesidir. Alt kısımda yukarıya doğru genişleyen ve iri gözlerle vurgulanmış olan hayvan başı yıprandığı için başın hangi hayvana ait olduğu tespit edilememiştir. Hayvan başının sağ tarafında ise yan yana işlenmiş iki erkek başı vardır. Birbirinin tekrarı olan bu erkek başları; ince ağız, dik bir burun, iri gözler, yuvarlak bir çene ve üst kısımda yapılmış olan kaşlarla tamamlanmıştır (Fot. 2).

Fatih Paşa Mahallesi Yılmaz Sokak No:4'teki ev;

Doğu ve güney yönde şekillenmiş olan yapıya giriş, kuzey cepheden sağlanmaktadır. Girişten sonra orta kısımda dikdörtgen bir avlu vardır. Avlunun doğu cephesi zemin ve birinci kattan; güney cephesi ise zemin kattan oluşmaktadır. Yapının doğu

cephesinde Bursa kemerli bir eyvanı vardır. Bu eyvan üzerinde yapının H. 1349 / M. 1971 tarihinde yaptırıldığını belirten bir kitabe yer almaktadır.

Taş figür yapının güney cephesinde, ortada bir sütun ile iki sivri kemerle yapılmış olan eyvan da yer almaktadır. İki sivri kemerin birleştiği orta kısımdaki sütunun üzerine bir boğa başı yapılmıştır. Anatomik olarak belirgin bir ifadenin işlendiği görülmektedir. Yüzdeki ağızın, burnun, gözlerin ve başın üzerine yerleştirilmiş olan iki boynuzun belirgin çizgilerle verilmiş olması ifadeyi güçlendirmiştir. Cepheden işlenmiş olan boğa başı, alt kısımda iri burun delikleri ile başlamaktadır. Kaş kısmına kadar devam eden yassı bir burun yapılmıştır. Göz kısmının etrafına halkalar işlenerek gözler vurgulanarak ileri doğru taşıntı yapmıştır. Yanaklar düz ve içe doğru alınmıştır. Başın üst kısmında uçları içe doğru kıvrım yapan iki boynuz ile baş tamamlanmıştır (Fot. 3).

Fatih Paşa Mahallesi Şaloğlu Sokak No:28'de bulunan ev;

Ev, güney ve doğu yönlerde uzanmaktadır. Eve, kuzey cepheden basık kemerli bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısından sonra ortada dikdörtgen bir avlu ve yaşam alanları yer alır. Avlunun doğu cephesinde sivri kemerli bir eyvan bulunmaktadır. Eyvan kemeri üzerinde yapının H. 1320 / M. 1942 tarihinde yaptırıldığını yazan kitabesi vardır.

Taş figür, evin güney cephesindeki konsollarda işlenmiştir. Hayvan başı şeklinde düzenlenmiş olan figür, yıprandığı için hangi hayvana ait olduğu tespit edilememiştir (Fot. 4).

Dabanoğlu Mahallesi Çakmak Sokak'ta yer alan ev;

Yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, dikdörtgen bir plana sahiptir. Evin sokak kapısından girdikten sonra küçük bir holle karşılaşılır. Holden sonra yapının avlu kısmına geçilir. Avlunun kuzey, güney ve batı cephesinde yaşam alanları yer almaktadır.

Yapıdaki taş figür, avlunun güney cephesinde bulunmaktadır. Saçak altındaki konsola yapılmış bir kadın başı vardır. Anatomik olarak yüz; badem gözler, küçük ağız, küçük burun, oval bir çene ve hafif şişkin yanaklardan meydana gelmektedir. Başın sağ tarafından uzanan bir kolla birlikte kadın eli, yüzün alın kısmında dört parmak olarak işlenmiştir. Parmaklar birbirinden ayrı yapılmıştır. Başın sol tarafında ise çene kısmına kadar devam eden saçlarla figür tamamlanmıştır (Fot. 5).

Dabanoğlu Mahallesi Bekçi Sokak No: 15'te bulunan ev;

Günümüzde yıkılmış olan ev; doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiş bodrum ve zemin kattan oluşan bir yapıdır. Batıda yer alan yaşam alanlarına geçit veren kapı üzerinde 1898 miladi tarihi vardır.

Yapıdaki taş figürler, batı cephenin üst kısmına yerleştirilmiştir. Bu kısımda dört konsol işlenmiştir. Bu konsollardan ikisi bitkisel formda işlenmişken diğer ikisi figür olarak dikkat çekmektedir. Erkek başı şeklinde yapılmış olan figürler cepheden tasvir edilmiştir. Yüz hatları ayrıntılı olarak verilen figüre ince bir ağız, oval bir çene, dik burun, dolgun gözler ve ince kaşlar yapılmıştır. Başın üst kısmında birer şapka varmış gibi izlenim verilmiştir. Bu izlenim, alın kısmında altı kollu birer yıldız motifi yapılarak figür tamamlanmıştır (Fot. 6).

Dabanoğlu Mahallesi İbrahim Bey Mescidi Sokak No:3'te bulunan ev;

Günümüzde temel seviyesinde olan yapının yalnızca avludaki eyvan duvarı ayakta kalabilmiştir. Kare bir plana sahip olan ev; kuzey, güney ve doğu yönlerde yapılmış olan yaşam alanlarından meydana gelmektedir. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla yıkılmadan önce zemin ve birinci kattan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yapının ayakta kalan kısım, avluda eyvan kemerinin yer aldığı duvardır. Eyvan kemeri ve hemen yanındaki pencerenin kemer köşeliğinde üzerinde yapının inşaa ve onarım tarihlerini gösteren taş yer almaktadır. Taşın orta kısmında figür işlenmiştir. Figürün her iki kenarında tarihler kabartma yöntemi ile birer kartuş içinde yazılmıştır. Figürün ön kısmında inşaa tarihi olarak 1895, figürün arka kısmında ise onarım tarihi olan 1908 tarihi bulunmaktadır.

Yapıdaki figür inşaa ve onarım tarihlerinin işlendiği taşın orta kısmında bulunmaktadır. Başı cepheden, gövdesi ise profilden verilmiş bu figür bir aslandır. Kabartma teknikli aslanın yüz hatları, oldukça belirgin bir şekilde işlenmiştir. Aslanın yüzü; büyük bir ağız, yuvarlak bir çene, dik bir burun, burun hattı ile birleşen kaşlar ve iri dolgun gözlerden oluşmaktadır. Başın üst kısmının her iki yanına işlenmiş birer kulakla figürün başı tamamlanmıştır. Profilden verilen gövde de ön ayakların ileri doğru verilmesi aslana, yürür vaziyette bir görünüm kazanmasına yardımcı olmuştur. Ayaklardaki pençeler kazınarak belirginleştirilmiştir. Aslanın kuyruğu yukarıya doğru verilip uç kısmı sırt üzerine gelecek şekilde sonlandırılmıştır. Figür üzerinde tüy veya yele işlenmemiştir (Fot. 7).

Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak'ta bulunan ev¹;

Yapı, kareye yakın bir avlunun etrafında yerleştirilmiş yaşam alanlarından oluşmaktadır. Yapının doğu cephesindeki sokak kapısından girildikten sonra avlunun kuzey, güney ve batı cephelerine yapılmış tek katlı yaşam alanları yer alır. Yapının inşaa tarihi belli değildir. Avlunun batı cephesinde bulunan eyvan kemerinde 1962 tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır (Tuncer, 1999: 448).

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Baş, 2017, s. 1-14.

Yapıda yer alan taş figürlü süsleme, avlunun batı cephesinde eyvan kemerinin kuzey kısmında yer almaktadır. Kabartma ve oyma tekniklerinin beraber kullanıldığı figür (Baş, 2017: 2), spiral kıvrımlar yapan bitkisel bir zemin üzerine işlenmiş iki aslan figüründen oluşmaktadır. Arka arkaya yapılmış olan aslanlar, kanatlı olarak işlenmiştir. Kanatlar ön ayaklarının üst kısmından başlayıp gövdenin üst kısmına doğru kıvrım yaparak uzanmaktadır. Profilden işlenen aslanların ön ayakları ileri doğru yürür pozisyonda yapılmıştır. Aslanların arka kısımlarından başlayıp yukarıya doğru kıvrım yapıp, sırt bölümünde tamamlanan kuyrukları rumi motifleri içinde yapılmıştır. İkinci aslanın kuyruğu rumi motifine kıvrım yaparken ilk aslanın kuyruğu, ikinci aslanın ağzında işlenmiştir.

Aslanların baş kısmı, profilden verilmiştir. Yüz hatları; iri gözler, yassı büyük burun, burun hattına birleşen kaşlar, aralık ağız ve şişkin yanaklarla tamamlanmıştır. Başın tamamı; üst kısımdan arkaya doğru uzanan, kulak ve boyun kısmında işlenmiş olan yelelerle sonlandırılmıştır (Fot. 8).

Cami Kebir Mahallesi Gökölpler Sokaktaki ev;

Kuzey-güney doğrultuda uzanan yapıya doğu yöndeki sokak kapısından giriş sağlanmaktadır. Kapıdan girdikten sonra ev; ortada bir avlu ve avlunun kuzey, güney, batı cephesine yerleştirilmiş yaşam alanlarından oluşmaktadır.

Yapıdaki taş figür, avlunun kuzey cephesine yerleştirilmiş yaşam alanlarının üst kısmında, saçak altındaki konsola yapılmıştır. Kurt başı şeklinde işlenmiş figür, cepheden verilmiştir. Baş, yukarıdan çene kısmına doğru daralmaktadır. Alt kısımdaki ağız açık şekilde işlenmiş, burun ise yassı olarak sonlandırılmıştır. İri gözlere, sonradan boya ile belirginlik kazandırılmıştır. Başın her iki kenarında, yukarı doğru uçları belirginleştirilmiş birer kulak yer almaktadır (Fot. 9).

Hasırlı Mahallesi Zingilli Sokak No: 8-6'daki ev;

Yapı güney ve doğu yönlerde şekillenmiştir. Güney cephede yer alan giriş kapısından girdikten sonra ortada, "L" planlı bir avluya ulaşılır. Avlunun güney, doğu cephelerinde yaşam alanlarına yer verilmiştir. Evin güney cephesi, zemin ve birinci kattan; doğu cephesi ise bodrum ve zemin kattan oluşmaktadır.

Evde yer alan figürler, güney cephede bulunan eyvanın üst kısmında saçak altındaki konsollara işlenmiştir. Bunlardan biri erkek başı şeklindeki, iri bir burun ve burun deliklerine sahip diğer figürün ne olduğu anlaşılmamaktadır. Erkek başı şeklinde yapılmış olan figür, cepheden verilmiştir. İnce bir ağız, oval bir çene, gözlere kadar devam eden dik bir burun ve iri badem gözlerle figür sonlandırılmıştır (Fot. 10).

Hasırlı Mahallesi Sabuncu Sokak No:36'da bulunan ev;

Kuzey-güney doğrultuda uzanan yapıya giriş, güney cepheden sağlanmaktadır. Güneyde bulunan basık kemerli bir kapıdan girdikten sonra, merkezi bir avlu yer almaktadır. Avlunun kuzey ve güney cephelerinde bodrum ve zemin kattan oluşan yaşam alanları yerleştirilmiştir.

Yapıdaki figür, avlunun kuzey cephesindeki sivri kemerli eyvanın üst kısmında, saçığın altındaki konsolda yer almaktadır. Erkek başı şeklinde düzenlenmiş figür cepheden işlenmiştir. Figürün başı ince bir ağız, oval bir çene, dik bir burun ve iri badem gözlerle tamamlanmıştır (Fot. 11).

Savaş Mahallesi Şeftali Sokak No:6'da yer alan ev;

Yapı, güney ve batı cephe doğrultusunda yerleştirilmiştir. Batı cephede yer alan kapıdan girdikten sonra dikdörtgen bir avlu bulunmaktadır. Avlunun güney ve batı cephesine yaşam alanları yerleştirilmiştir. Yapının güney cephesi, bodrum ve zemin kattan; batı cephesi ise zemin ve birinci kattan oluşmaktadır.

Yapıdaki taş figür, güney cepheye yapılmış olan iki sivri kemerli eyvana çıkış sağlayan basamakların sol tarafındaki kare formulu nişin hemen alt kısmında işlenmiştir. Baş kısmı cepheden, gövdesi ise profilden, yürür vaziyette bir aslan yapılmıştır. Kabartma tekniğinde işlenmiş olan aslan, tüysüz ve yelesiz olarak ön ayakları ilerde adım atıyormuş gibi verilmiştir. Aslanın kuyruğu ise aşağıya doğru kıvrım yaparak bacakların arasından geçmektedir. Pençeleri belirgin değildir (Fot. 12).

Savaş Mahallesi Küçük Sürgü Sokak No: 2'de bulunan ev;

Ev, güney ve batı cephe doğrultusunda uzanmaktadır. Yapıya kuzey cephedeki basık kemerli bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Bu girişten sonra dikdörtgen bir avlu ile karşılaşılır. Avlunun güney ve batı cephesinde yaşam alanları yer alır. Güney cephe, bodrum ve zemin kat; batı cephe ise zemin ve birinci kat olarak tasarlanmıştır.

Yapıdaki figür, evin batı cephesinde saçak altında yapılmış olan taş konsollara işlenmiştir. İnsan başı şeklinde düzenlenmiş konsol yıprandığı için başın yüz hatları anatomik olarak belirgin değildir (Fot. 13).

Ziya Gököl Mahallesi Abacı Sokak No: 5'te yer alan ev;

Ev, güney ve batı yönlerinde uzanan "L" plana sahiptir. Kuzey cepheden girdikten sonra ortada merkezi bir avlu ile karşılaşılır. Avlunun güney ve batısında bodrum ve zemin kattan oluşan yaşam alanları yer alır.

Taş figürler yapının güney cephesindeki eyvan kemerlerinin arasında işlenmiştir. Üç sivri kemerden oluşan eyvan kemerlerinin arasında karşılıklı yürür vaziyette iki aslan figürü yer alır. Kabartma tekniğinde işlenmiş, ön ayakları ileri doğru

yürür şekilde yapılmış olan aslanlar, zaman içerisinde yıprandığı için baş kısımlarının cepheden mi yoksa profilden mi işlendiği tespit edilememiştir (Fot. 14).

2. DEĞERLENDİRME

Diyarbakır, değişik kültürlerin miras bıraktığı zengin bir mimariye sahiptir. Kültürlerin somut ifadeleri hem kentsel yerleşmede hem de yapılardaki süsleme programlarında kendini göstermektedir. Türk-İslam mimarisinin önemli yapıtlarını bünyesinde barındıran şehir, plastik açıdan öne çıkan ve ikonografik anlamlar taşıyan figürlü süslemeleriyle de dikkat çekmektedir. Taşa işlenen figürlü süslemeleriyle önemli yapılardan biri geleneksel Diyarbakır evleridir.

“Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Taş Figürler” isimli bu çalışmada Diyarbakır’ın Sur ilçesinde yer alan evlerden 443 adedi incelenmiş, bunlardan taş figürlere sahip olanları tespit edilmiştir. 14 adet evde taşa işlenmiş figürler bulunduğu saptanmıştır. Bunların 4’ü Fatih Paşa Mahallesi’nde yer alır. Bunlar Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No: 104, Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No: 136, Yılmaz Sokak No:4 ve Şaloğlu Sokak No:28 de bulunan evlerdir. Dabanoğlu Mahallesi’nde 3 ev; Çakmak Sokak, Bekçi Sokak No:15, İbrahim Bey Mescidi Sokak No:3’teki evlerdir. Cevat Paşa Mahallesi’nde Çelikmen Sokak’ta 1 ev; Cami Kebir Mahallesi’nde Gökölper Sokak’ta 1 evde taş figür vardır. Hasırlı Mahallesi’nde 2 evde figür bulunmaktadır. Bunlar Zingilli Sokak No:8-6 ve Sabuncu Sokak No:36’daki evlerdir. Savaş Mahallesi’nde yine 2 evde figür tespit edildi. Şeftali Sokak No:6 ve Küçük Sürgü Sokak No:2’de bulunan ev. Ziya Gökölper Mahallesi’nde Abacı Sokak’ta bulunan 1 ev de figür işlenmiştir.

Taş figürler evlerde genellikle konsollarda uygulanmıştır. Fatih Paşa Mahallesi’ndeki Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No:104, Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No:136 ve Şaloğlu Sokak No:28’de; Dabanoğlu Mahallesi’nde Çakmak Sokak, Bekçi Sokak No:15’te; Cami Kebir Mahallesi Gökölper Sokak’taki evde; Hasırlı Mahallesi’nde Zingilli Sokak No:8-6, Sabuncu Sokak No:36’da; Savaş Mahallesi’nde Küçük Sürgü Sokak No:2’deki evde figürler konsollarda işlenmiştir. Konsollardaki figürler mask şeklinde yapılmıştır. Fatih Paşa Mahallesi Yılmaz Sokak No:4’te bulunan evdeki figürde mask şeklinde işlenmesine rağmen avluya açılan eyvan kemerleri arasına, kemer üzengi hattı hizasına yapılmış olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.

Evlerde figürlerin bir diğer işleniş yeri duvar yüzeyindeki panolardır. Bu örnekler; Dabanoğlu Mahallesi İbrahim Bey Mescidi Sokak No:3’te, Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak’ta ve Savaş Mahallesi Şeftali Sokak No:6’da ve Ziya Gökölper Mahallesi Abacı Sokak’ta yer alan evlerde görülmektedir. Panolardaki figürlerde işlenen hayvan aslandır. Aslanın yürür vaziyette olması bakımından panolardaki kompozisyon benzerliği dikkat çekmektedir.

İnsanoğlunun varlığından bu yana, kötülüklerden koruma, korkuları azaltma gibi psikolojik kaygılar, sanatta farklı oluşumlara yön vermiştir. Muska (Insoll, 2007: 138-139), tılsım, nazar, totem gibi ruhsal karmaşık ve inanışların sanata yansması sembolik ifadelerle olmuştur. Bu sembolik ifadelerden biri, insan ve hayvan figürleridir (Çıblak, 2004: 103-125; Bulut, 2000: 21).

Orta Asya’da Şamanizm inancında insan figürü; tılsım ve koruyucu özelliğinden dolayı mask olarak taşınmıştır (Çetin, 2015: 480). İlk örnekleri; Hun kurganlarında ahşap malzemeden yapılmış olarak karşılaşılan masklar, Göktürk Dönemi’nde Kültigin’in eşi ve başına ait heykel kalıntıları ve balbal geleneği ile devam ettirilmiştir (İskenderzade, 2010: 255-269) (Krş. Fot. 1).

İslam sanatında insan tasviri, çok görülmemektedir. Kur’an-ı Kerim’de figür yasağı olduğu, bu nedenle İslam dünyasında figürlü kabartma ve heykelin yapılmadığı konusunda yanlış bir inanış yüzyıllar boyu devam etmiştir. Ku’an-ı Kerim’de figür yasağı yoktur. Ancak put ve tanrı tasviri yapmak yasaktı (Mülayim, 1989: 91-92). Kur’an’daki ayetlerde sadece Cahiliye Devri’nin gelenek ve göreneklerine, bunların arasında da puta tapmaya değinilmektedir. İslam’ın ilk dönemlerinde figürlü bezeme ve resim puttu. Kur’an’da putlar için söylenenler figürlü süsleme içinde geçerli sayılmıştır. Oysa canlı varlıkları mimaride süsleme amacıyla ve hareketsiz kullanmak değil, onları tapınmak amacıyla ve hareketsiz olarak bir yere bağlamak yasaktı. 11. yüzyılda derlenen hadislerde bu görüş doğrulanmaktadır (İpşiroğlu, 1973: 9; Taşçı, 1998: 47).

İnsan figürü, İslam süsleme sanatlarına Orta Asya resim geleneğinden geçmiştir. Türk kültürü; İran, Hint ve Çin’de yaygınlık kazanan inanç sistemleri ile çevrili olmasından dolayı insan figürünün üslupsal ve anatomik özelliklerinde bu çevrelerin etkileri görülmektedir (Mülayim, 1989: 94). 8. yüzyılda Emevilerde görülen ilk figür tasvirler, Hıristiyan ve Sani sanatı etkisi altında yapılmıştır. 9. yüzyılda ise Abbasilerle birlikte Orta Asya Türk üslubu gelişmeye başlamıştır. Bu üslup zamanla Samanoğlu, Tolunoğlu, Karahanlı, Gazne, İspanya Emevi, Fatimi, Eyyubi, İran ve Anadolu Selçuklu gibi birçok devlette kendini göstermiştir (Öney, 1969-1970: 187-191; Bulut, 2000: 21). İslami devirlerde Türk figürlü sanatının geliştiği dönemler Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu döneminde görülmektedir (Ögel, 1963: 15).

İncelenen evlerde insan başının yapıldığı örneklerden biri Fatih Paşa Mahallesi Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No: 136’da bulunan evdir. Evin kuzey cephesinde saçak altında konsol şeklinde işlenmiş, birbirinin tekrarı olarak olan iki erkek maskı vardır. İnce ağız, dik bir burun, iri gözler ve üst kısımda yapılmış olan kaşlarla tamamlanmış olan maskların yanında bir hayvan maskı yapılmıştır. Çakmak Sokak’ta yer alan kadın başı, badem gözler, küçük ağız, küçük burun ve hafif şişkin yanaklı olarak işlenmiştir.

² Nisâ Suresi 116. Ayet: Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan büsbütün sapmıştır. İsrâ Suresi 39. Ayet: İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah’la beraber başka bir ilâh uydurma. Aksi halde kötülenmiş ve Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın. <http://www.namazmani.net/kuranmeali/elmalili-hamdi-yazir-orijinal>

İncelenen insan figürlerinin bir kısmının erkek, bir kısmının da kadın olduğu anlaşılmaktadır. Hem erkek hem de kadın figürleri badem gözler, küçük ağız, küçük burun ve hafif şişkin yanaklarıyla birbirine benzer şekilde işlenmiştir. Figürlerin yüz tipinin Uygur sanatındaki insan figürlerindeki yüz tipinin genel özelliklerine sahip olduğu dikkat çekmektedir. Benzer bir uygulama Diyarbakır'ın Silvan ilçesindeki Üstünler Köşkü'nün (Baş, 2010: 329) konsollarında da görülmektedir (Krş. Fot. 2).

Uygur insan tipi olarak adlandırılan anatomik özelliklere figürlerin duruş şekli, kıyafetler ve saç biçimi de eklenince, Türk ve İslam sanatının hemen her evresinde karşılaşılabilen bir tipoloji oluşmuştur (Ögel, 1963: 15; Taşçı, 1998: 48; Berkli, 2010: 162).

Anadolu'da taş süslemede insan başı tasvirlerinin işlendiği farklı yapı tipleri vardır. Bu yapı tipleri arasında türbeler, hanlar, darüşşifalar, camiler gibi hem dini hem de sosyal içerikli yapılar yer almaktadır. İnsan masklarına Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (1312) (Öney, 1967: 1-34) (Krş. Fot. 3), Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (12. yüzyıl sonu) (Denkhalbant, 2012: 277), Sivas Keykavus Darüşşifası (1217), Divriği Darüşşifası (1228-1229) (Kuban, 1999: 120-121) (Krş. Fot. 4), Denizli- Çardak yolunda Ak Han (1238-1278) (Krş. Fot. 4) (Bayhan, 2007: 293), Kayseri Karatay Han (1240-1241) (Yazar, 2007: 2), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1253) (Taşçı, 1998: 51) örnek olabilecek yapılar arasındadır.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde yapılmış olan taş figürlerin bir kısmını da boğa, kurt, aslan gibi hayvanların başları oluşturmaktadır. Yüzyıllar boyunca devam eden hayvan tasvirlerinin ikonografik anlamları, Şamanist inançlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu yönü ile Şamanizm, Türklerin tarihlerinde ve sanatlarında yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur (Gündoğdu, 1979: 549).

Fatih Paşa Mahallesi Yılmaz Sokak'ta bulunan evin avlu kısmında eyvanı oluşturan kemerlerin arasındaki sütunun üst kısmında boğa başı figürü yapılmıştır.

Boğa figürü, farklı din ve toplumlarda farklı anlamlar içererek işlenmiştir. Genellikle yer unsurları olarak değerlendirilen boğa, bazı anlamları ile gökle de ilişkilendirilmiştir. Eski Türklerde alplık timsali anlamında kullanılmıştır. Erken devir Türklerinde savaşı ilahı olan boğa, sesinin gür olmasıyla Budist inancın da Buda'nın sesine benzetilmektedir. Eski Hint mitolojisinde tanrılarla ilgili veya bereket sembolü olarak ifade edilmiştir. Günümüzde Hindistan'da boğa kutsallığını korumaktadır. Eski İran'da boğa ya da öküz hem iyi hem de kötüyü temsil eder şekilde kullanılmıştır. Doğma veya üreme sembolü olarak kullanılan boğa, nevrüz törenlerinde aslan ve boğa mücadelesi şeklinde tasvir edilmiştir. İslam'dan sonraki Türk minyatürlerinde de boğa tasvirleri vardır (Krş. Fot. 5). Zerdüştî rahipler tarafından cinlere karşı koruma ögesi olarak kullanılan boğa, hem savaşın hem de tanrı Mitra'nın topuzu olarak anılmıştır (Çoruhlu, 2017: 215; Ögel, 2014: 679). Evde boğa gibi boynuzlu hayvanların işlenmesi genel olarak güç, kuvvet ve bereket gibi anlamlarını içermesinin (Tali, 2017: 55) yanı sıra kötü ruhlarla karşı koruma gücünden de yararlanmak isteğinin olduğu söylenebilir.

Diyarbakır'da boğa başının yapıldığı farklı yapı türleri de vardır. Diyarbakır Ulu Cami'nin avlu girişinin doğu kapısında (Krş. Fot. 6), Diyarbakır surlarında Urfa Kapısının da boğa başı işlenmiştir (Gündoğdu, 1979: 486).

Fatih Paşa Mahallesi'nde karşımıza çıkan diğer bir hayvan figürlü konsol Şaloğlu Sokak'ta bulunan evde yer almaktadır. Fakat taş yıprandığı için figürün hangi hayvana ait olduğu tespit edilememiştir.

Taş figürün yapıldığı evlerden bir diğeri ise Cami Kebir Mahallesi Gökalpler Sokak'ta bulunan evdir. Avlunun kuzey cephesine yapılmış olan taş konsollardan biri olan figür, kurt başı şeklinde düzenlenmiştir. Ağız kısmından yukarıya doğru genişleyen baş, açık bir ağız, yassı burun ve iri gözlerden oluşmaktadır. Üst kısmında ise uçları yukarı doğru uzanan, başın her iki yanına birer adet yapılmış kulak ile baş tamamlanmıştır.

Kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. Eski çağlardan beri Türklerin totemi olarak kabul edilen kurt, Göktürk Dönemi'nde kutsal bir sembole dönüşmüştür. Göktürkler bayraklarının yanına bir kurt heykeli koyarlardı. Bunlar "Kurt Başlı Sancak" olarak bilinmektedir. Türkler kutsal kurtlarına "Kök-Böri" (Gök Kurt) derlerdi. Kök, yani gök, göğün maviliğiydi. Gök rengi, hem kutsal göğün hem de Tanrının sembolü olarak kabul edilirdi (Ögel, 2014: 45-47). Aydınlığın simgesi olan kurt başının; hem yiğitliğin ve gücün simgesi olduğuna, hem de nazardan koruduğuna inanılır (Çoruhlu, 2017: 205). Bu inançla evde kurt başının yapıma amacının; evi aydınlatarak nazardan koruduğu düşünülmektedir.

Mimari mekânlar üzerinde işlenen tasvirler veya semboller bulunduğu alanı süslemenin yanı sıra içerdiği anlamlar ile ön plana çıkmaktadır (Tali, 2017: 53). Evlerde yapılmış olan taş figürlerinde hem ikonografik ve sembolik açıdan içerdikleri anlam zenginliği dikkat çekmektedir. Figürler; insanlık tarihinin daha iyi anlaşılması bakımından, insan hayatında kelimelerden daha işlevsel ve etkileyici bir rol üstlenmişlerdir.

Mimaride kullanılan sembolik ifadeler farklı anlamlara atıflar yapmaktadır. Geleneksel Diyarbakır evlerinde hem işlevsel hem de etkileyici rolleri ile öne çıkan diğer bir figür ise aslandır. Aslan; Mısır'da Eski Şark sanatında, Anadolu'da da Hitit, Urartu, Frig, Lidya, Yunan, Roma, Bizans (Krş. Fot. 7) ve Ermeni sanatlarında çeşitli stil ve örneklerle işlenmiştir (Öney, 1971: 196).

Türk sanatında aslan figürü Budizm ile beraber görülmekle birlikte Altaylarda Pazırık Kurganlarından çıkan eşyaların üzerinde de aslan-grifon tasvirlerine rastlanılmıştır. Bu rastlantı Türklerin daha erken dönemlerden itibaren aslanı tanıdığını göstermektedir. Hem İslamiyet'ten önce hem de İslamiyet'ten sonra aslan figürü severek kullanılmıştır. Güç, kuvvet ve koruyucu bir simge olarak karşımıza çıkan aslan figürü (Çoruhlu, 2017: 206-207) incelediğimiz evlerin dört tanesinde işlenmiştir. Aslan figürleri diğer hayvan figürlerinden farklı olarak bir pano şeklinde yapılmıştır.

Dabanoğlu Mahallesi İbrahim Bey Mescidi Sokak'ta bulunan aslan figürü, evin avluya açılan eyvan ve eyvanın hemen yanındaki pencerenin keşiştiği kemer köşesinde yapılmıştır.

Hayvan figürünün işlendiği evlerden bir diğeri Savaş Mahallesi'nde bulunmaktadır. Şeftali Sokak'ta yer alan evdeki figür, aslandır.

Diyarbakır ve çevresinde farklı yapı tiplerinde aslan figürü kullanılmıştır. Bu yapı tiplerinden birisi Diyarbakır'ı çevreleyen dış kale burçlarıdır. Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın 1088 yılında yaptırmış olduğu dış kale burcundan biri olan Büyük Selçuklu Burcu'nda (Parla, 2014: 871) (Krş. Fot. 8), Artuklu Dönemi'nde inşa edilmiş olan Yedi Kardeş Burcu'nda (Krş. Fot. 9) Dabanoğlu Mahallesi İbrahim Bey Mescidi Sokak'ta ve Savaş Mahallesi Şeftali Sokak'ta yer alan evlerdeki aslan figürünün benzer uygulaması görülmektedir. Yürür vaziyetteki aslanların baş kısmı, cepheden yapılmıştır. İri badem gözler, dik bir burun ve geniş ağız ile tamamlanmış olan aslan, erken dönemden beri ikonografik olarak güç ve koruyucu özelliklerinden dolayı dikkat çekmektedir. Benzer bir uygulama Diyarbakır'ın ilçesi olan Silvan Kalesi'nde de görülmektedir.

Aslan figürünün görüldüğü diğer bir ev, Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak'taki evdir. Evdeki figürlü süsleme avlunun batı cephesinde, eyvan kemerinin kuzey kısmında yer almaktadır. Kabartma ve oyma tekniklerinin beraber kullanıldığı figür (Baş, 2017: 2), bitkisel bir zemin üzerine işlenmiş iki kanatlı aslan figüründen oluşmaktadır. Yürür vaziyette yapılmış olan aslanların baş kısımları profilden işlenmiştir.

Genel olarak Anadolu'daki hayvan figürleri, üç kaynağa bağlanmaktadır. Bu kaynaklar; İran-Sasani çevresi, Anadolu'nun yerleşik kültürleri ve Orta Asya hayvan üslubudur. Figürler genellikle koruyucu, tılsımlı ve süsleyici semboller olarak karşımıza çıkar. Tek ya da grup halinde işlenen figürlerin bazıları bitkisel motiflerle tamamlanmıştır (Bilici, 1983: 20-21). İncelenen evlerden Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak'ta yer alan evde işlenmiş olan figürler, bitkisel motiflerle tamamlanmış kompozisyonlara bir örnektir.

Türklerde aslanın postu veya yelesini yiğitlik sembolü olarak kullanmıştır. Türklerin saçlarının uzun olması ile aslan yelesi arasında simgesel bir ilişki vardır (Çoruhlu, 2017: 206). Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak'taki evde yapılmış olan aslanların kanatlı olması Avrasya hayvan üslubunu hatırlatmaktadır. Orta Asya'da aslanların kanatlı işlenmesi, Şaman kültüründe Şaman'ın gökyüzüne veya yer altına yaptığı yolculuklarda ona yardımcı olan ruh inancıyla ilgilidir. Figürlerin kuyruklarının rumi şeklinde olması Türk etkilerini hatırlatmasına rağmen kuyrukların uç kısımlarının dilimli sonlandırılması Sasani üslubunu göstermektedir. Ayrıca arkadaki figürün ağızında öndeki figürün kuyruğunun işlenmiş olması Orta Asya hayvan üslubunun bir özelliği olan mücadele sahnelerine benzerliğini kanıtlamaktadır (Baş, 2017: 3-4).

Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak'ta yer alan evde işlenmiş olan yürür vaziyetteki aslanın baş kısmının profilden yapılmış olmasıyla; Ani Kalesi'nde (1072-1110), Konya Alaeddin Köşkü'nde (1220-1237) (Öney, 1971: 199-200) ve İncir Han'daki (XII. yy.) (Ünal, 2007: 308) (Krş. Fot. 10), Adıyaman Paşa (Kap) Hamamı (1768) (Bayhan&Salman, 2010: 86) aslan figürleri ile benzerliğini göstermektedir.

Aslan figürünün görüldüğü diğer bir ev, Ziya Gökalp Mahallesi Abacı Sokak'ta bulunmaktadır. Avluya açılan eyvan kemerleri üzerinde karşılıklı yürür vaziyette iki aslan figürü yapılmıştır. Kalker taşından yapılmış olan bu figürler zamanla aşındığından dolayı yüz hatları belirgin değildir. Baş kısımları yıpranmış olduğu için başların profilden veya cepheden olduğu tespit edilememiştir.

İkonografik olarak güç ve kuvvet gibi özellikleri ile daha çok dikkat çeken aslan, çalışılan dört evde de yürür vaziyette yapılmıştır. Kabartma tekniğiyle işlenmiş olan bu figürlerin, ağır yürür bir vaziyetteki görünüşleri, Orta Asya ve Mezopotamya etkilidir. Orta Asya hayvan üslubunda tören geçidi edasıyla işlenmiş hareketli figürler, mimariden çok küçük sanat eserlerinde görülmektedir. Evlerdeki figürlerin yalnızca yürür vaziyette olmalarının aksine daha hareketli ve birbirlerini kovalar şekilde işlenmişlerdir (Öney, 1971: 198).

Geleneksel Diyarbakır evlerinde bir taş üzerine pano şeklinde yapılmış olan aslan figürlerinin benzer örneklerini, Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait bazı kervansaray yapılarında da görmek mümkündür. Bu kervansaraylara; Denizli Ak Han (1238-1278), Afyonkarahisar/Çay Taş Han (1278) (Şaman Doğan ve Görür, 2007: 451-472) örnek verilebilir.

Diyarbakır geleneksel evleri, "nahit, hayat" (Bayhan&Salman, 2010: 175) adı verilen avlu ve bu avlu etrafında yaşam alanları ile dikkat çekmektedir. Kare, dikdörtgen veya arazinin şekline göre oluşan plan şekillerinde haremlik-selamlık bölümleri görülmektedir. Mahremiyet duygusundan dolayı yapılan bu düzenleme, evlerin dışa yansıyan kısımlarının daha sade ve dışa kapalı olmalarını da etkilemiştir. Evlerde süsleme unsurları avluya bakan cephede işlenmiştir. Benzer örnekleri; Adıyaman (Bayhan&Salman, 2010: 175), Şanlıurfa (Büyükmihçi, 2000: 67-74.; Közcü, 2016: 1-2), Gaziantep (Büyükmihçi, 2001: 64-75)³, Mardin (Büyükmihçi, 2001: 60-74.; Özbek, 2004: 32) geleneksel evlerinde uygulanmıştır.

Diyarbakır evlerinde figür, genellikle konsollarda veya duvar yüzeylerinde pano şeklinde işlenmişken, Mardin evlerinde giriş kapılarının her iki yanında yapılmış sütünc başlıklarında işlendiği görülmektedir (Güzel, 2010: 98, 112.; Kılıçaslan, 2015: 62-63).

Geleneksel Diyarbakır evlerinde figürler genellikle bazalt taşından yapılmışken; Ziya Gökalp Mahallesi Abacı Sokak No: 5'te bulunan evdeki aslan figürleri kireç taşından işlenmiştir. Malzeme açısından kireç taşının kullanılması Şanlıurfa evlerinde

³ Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, Tarih yok, s. 80.

görülen bir uygulamadır. Şanlıurfa yöresinde “havara” adı verilen kireç taşı hem kolay işlenmesi hem de bol oluşu nedeniyle tercih edilmektedir (Ürer ve Gürbıyık, 2013: 194).

3. SONUÇ

Diyarbakır, Anadolu'nun en eski yerleşimlerinden biridir. Tarihin her döneminde önemini korumuş ve bu önemini geleceğe taşımış önemli bir merkezdir. Kültürel çeşitliliği ile her zaman önem taşıyan ve dikkat çeken şehirde farklı grupta mimari eserler görülmektedir. Dini, sosyal, sivil, ticari, askeri ve su yapıları bu grubu oluşturan mimari gruplardan birkaçıdır. Sivil yapı grubu içerisinde Geleneksel Diyarbakır evleri dikkat çeken mimari yapılardan biridir. Evlerin kendine özgü mimarisinin gelişmesinde coğrafi konum, ekonomik ve sosyal yapı, gelenek ve görenekler, inançlar, iklim etkili olmuştur.

“Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Taş Figürler” başlığını taşıyan çalışmada evlerde kullanılan insan ve hayvan figürleri incelenmiştir. İncelenen 443 adet ev içerisinde Fatih Paşa Mahallesi, Dabanoğlu Mahallesi, Cevat Paşa Mahallesi, Cami Kebir Mahallesi, Hasırlı Mahallesi, Savaş Mahallesi ve Ziya Gökalp Mahallesi olmak üzere 7 mahallede toplam 14 ev de figür tespit edilmiştir. İnsan ve hayvan başı şeklinde yapılmış olan konsolların yanı sıra eyvan kemerleri arasında işlenmiş ve pano şeklinde yapılmış figürlerde dikkat çekmektedir. Cepheden yapılmış olan kadın ve erkek başlarının yüz hatları belirgin olarak işlenmiştir. Hayvan başı şeklindeki konsollarda kurt figürü vardır. Eyvan kemerleri arasında ise boğa figürü dikkat çekmektedir. Pano şeklinde işlenen hayvan figürü aslandır. Genellikle baş kısmı cepheden, gövde profilden işlenmiş olan aslan yürür vaziyettedir.

Çalışılan evlerde tespit edilen figürlerin yapımında genellikle, kabartma tekniği kullanılmışken; yalnızca Cevat Paşa Mahallesi'nde bulunan evde hem kabartma hem de oyma tekniği beraber görülmektedir.

Evler, geçmişin sosyal ve kültürel özelliklerine ait izleri bünyesinde barındırmaktadır. Mimari ve süsleme öğeleri bakımından şehrin kültürel zenginliğini gösteren en önemli kanıtlardan biridir. Geçmiş 1500'lü yıllara dayanan Geleneksel Diyarbakır evlerinde figür kullanımı kültürel çeşitliliğin bir devamı şeklinde yorumlanabilir. İnsan ve hayvan figürlerinin kullanıldığı evlerde açıklayıcı yazılara yer verilmemiştir. İkonografik bakımdan toplum tarafından anlaşılabilir ortak bir dile sahiptir. Figürün yapıyı kötülüklerden koruyan bir muska, tılsım olduğuna inanılması, inancın mimariye yansımış bir şekli olduğu söylenebilir.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde kullanılan figürler sadece yapıyı süslemek için seçilmemiş aynı zamanda içerdikleri anlamlarla da mimaride kullanılan her öğenin bir anlam içerdiğini göstermektedir. Dünyaya din ve geleneklere uygun kültürel bileşenlerin yazısız ifade edilebileceğini gösteren eserler olması bakımından, halk ve yerel yönetimler olarak ayakta kalan evlere sahip çıkıp korunması dileğiyle...

KAYNAKÇA

- Anonim (2000). *Diyarbakır 2000 Kültür Kılavuzu*, Diyarbakır.
- Arslan, R. (1999). Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konum. *Diyarbakır Müze Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 80-107.
- Baş, G. (2010), Diyarbakır'daki Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı, *History Studies*, 21 (1), 310-338.
- Baş, G. (2013). *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baş, G. (2017), Diyarbakır'da Türk Dönemine Ait Olması Muhtemel Figürlü Bir Kabartma, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, Özel Sayı-2, Van, 1-14.
- Bayhan, A. A. (2007). Ak Han (Goncalı Hanı), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 287-304.
- Bayhan A.A. & Salman, F. (2010). Adıyaman Yüzev Araştırması (2000-2004). Adıyaman: Adıyaman İl Özel İdaresi.
- Berkli, Y. (2010), Uygur Resim Sanatının Üslup Özellikleri, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45 (10), Erzurum, 155-166.
- Beysanoğlu, Ş. (1963). *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Beysanoğlu, Ş. (1987). *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, I, II, III*. Ankara: Neyir Matbaası.
- Beysanoğlu, Ş. (1999), Kuruluşundan Günümüze Kadar Diyarbakır Tarihi, *Diyarbakır Müze Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 38-79.
- Bilici, K. (1983), Anadolu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu (Erken Devir Örnekleri Üzerine Bir Deneme), *Sanat Tarihi Dergisi*, 2(2), İzmir, 19-27.
- Bulut, L. (2000), Anadolu Selçuklu Sanatında Maske Şeklinde İnsan Baş Tasvirleri ve İkonografik Kaynağı Üzerinde Düşünceler, *Sanat Tarihi Dergisi*, S.10, İzmir, 21-41.
- Büyükmihçı, G. (2000), Anadolu'da Konut VI, Urfa Evleri, Arkitekt, S. 482, İstanbul, 67-74.
- Büyükmihçı, G. (2001), Diyarbakır Evleri Plan Oluşumları, *Arkitekt Dergisi*, S. 486, İstanbul, 2001, s.69- 77.

- Büyükmihçı, G. (2001). Gaziantep Evleri Plan Oluşumları, *Arkitekt*, S. 483, İstanbul, 64-75.
- Çakıl, D. (2005), Çağlar Boyu Konuk Habercisi: Kapı Tokmakları, *60 Yaşında Sinan Genim'e Armağan*, İstanbul, 267-274.
- Çam, N. (1999). *İslam'da Sanat Sanatta İslam*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetin, Y. (2015), Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası İçindeki Yeri ve Önemi, *Tarih Okulu Dergisi*, S.22, 475-491.
- Çıblak, N. (2004), Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, S. 15, Niğde, 103-125.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Darkot, B. (1945), Diyarbakır, *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 601.
- Denkhalbant, A. (2012). "Üç Kümbetler, Erzurum'da Emir Saltuk Kümbeti Çevresinde Yer Alan Mezar Anıtları Topluluğu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, İstanbul, 276-277.
- Doğer, L. (2000), Bizans Seramiklerinde Bezeme Elemanı Olarak Aslan Figürü, *Sanat Tarihi Dergisi*, 10(10), İzmir, 77-90.
- Durmuş, İ. (2011), Bilge Kağan, Kök Tigin ve Anıtlıkları, *Türk Yurdu*, S. 287, 16-24.
- Erdem, İ. (2002), Doğu Anadolu Türk Devletleri, *Genel Türk Tarihi*, C.4. Ankara.
- Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, (Tarih yok). Gaziantep, 80.
- Gündoğdu, H. (1979), *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güzel, G. (2010). Mardin'deki Osmanlı Dönemi Mimari Yapılarında Taş Süsleme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzyüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Haydaroglu, M. (2004). *Ben Mehmed Siyah Kalem İnsanlar ve Cinlerin Ustası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- <http://www.namazsamani.net/kuranmeali/elmalili-hamdi-yazir-orijinal> (E.T. 2020)
- Insoll, T. (2007). *İslam Arkeolojisi*, (Bahar Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- İpşiroğlu, M. Ş. (1973). *İslam'da Resim Yasağı ve Sonuçları*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- İskenderzade, L. A. (2010), Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, Konya, 255-269.
- Kılıçaslan, Ü. D. (2015). Mardin'deki Geleneksel Taş İşlemciliği ve Günümüzdeki Yansımaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzyüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Közcü, H. (2016). Urfa Mimarisinde Kabaltılar, Şanlıurfa.
- Kuban, D. (1999). *Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuruyazıcı, H. (1997), Diyarbakır, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1997, s.461.
- Mülayim, S. (1989), Selçuklu Sanatında İnsan Figürünün İkonografik Kaynağı, *Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri*, İstanbul, 91-94.
- Mülayim, S. (1999). *Değişimin Tanıkları, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi*, C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, S. (1963), Türk Heykelticiliğinde İnsan Figürü, *Türk Kültürü*, 4(1), 15-20.
- Öney, G. (1967), Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları, *Belleten*, 122(31), Ankara, 1-39.
- Öney, G. (1969-1970), Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar, *Selçuklu Sanatı Araştırmalar Dergisi*, C.1, Ankara, 183-187.
- Öney, G. (1969), Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü, *Anadolu (Anatolia)*, C. 13, Ankara, 195-203.
- Özbek, H. (2004). Gelenekselden Türeyen Çağdaş Mardin Konut Yerleşimi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Özyılmaz, H. (2007). Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Parla, C. (2014), Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım, *Turkish Studies*, 10(9), Ankara, 867-884.

- Salman, F. (2006), Göktürk Dönemi Kıyafetleri, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S. 9, Erzurum, 12-34.
- Sarı, İ. (1996). *Şehrimiz Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk Mimarisini*. İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayınları.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şaman Doğan N. – Görür M. (2007), Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 451-472.
- Tali, Ş. (2017), Kayseri Kâgir Evlerinde Taş ve Taşın Sembolik Anlamları, *Düşünen Şehir*, S.3, Kayseri, 52-57.
- Taşçı, A. (1998), Selçuklu Mimari Süslemesindeki Alçı ve Taş Kabartma İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi, *Vakıflar Dergisi*, S. 27, Ankara, 47-64.
- Tuncer, O. C. (1996). *Diyarbakır Camileri*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Tuncer, O. C. (1999). *Diyarbakır Evleri*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Tuncer, O. C. (2001), Diyarbakır Yapı Sanatından Kesitler, *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, Ankara, 2001, 105-112.
- Ünal, R. H. (2007), İncir Hanı, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 305-320.
- Ürer, H. ve Gürbıyık, C. (2013), Şanlıurfa Evlerinde Görülen Süslemelerden Örnekler, Prof. Dr. Hakkı Önkal'a Armağan, İzmir, 193-204.
- Yazar, T. (2007). "Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu", *Bilig*, S.42, Ankara, 1-33.
- Yetkin, S. K. (1954). *İslam Sanatı Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (2014). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

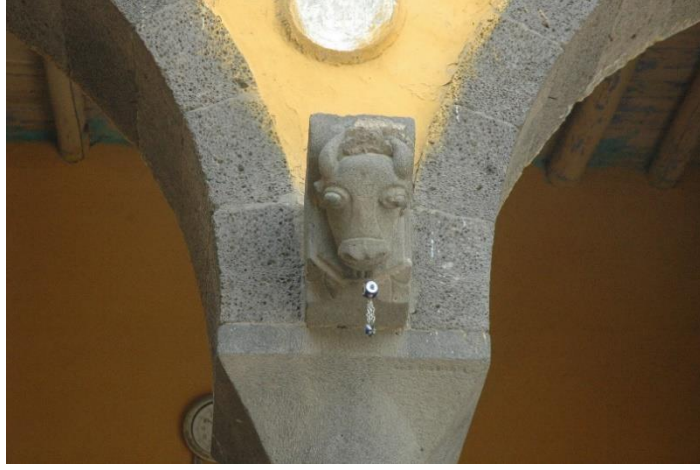
FOTOĞRAFLAR

Fot. 1: Fatih Paşa Mahallesi Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No:104 (erkek başı- Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivi)

Fot. 2: Fatih Paşa Mahallesi Bıyıklı Mehmet Paşa Sokak No:136 (erkek başları- Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivi)

Fot. 3: Fatih Paşa Mahallesi Yılmaz Sokak No:4 (boğa başı)

Fot. 4: Fatih Paşa Mahallesi Şaloğlu Sokak No:28
(konsollar- Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivi)

Fot. 5: Dabanoğlu Mahallesi Çakmak Sokak (kadın başı)

Fot. 6: Dabanoğlu Mahallesi Bekçi Sokak No: 15 (erkek başları)
(Tuncer, 1999, 84)

Fot. 7: Dabanoğlu Mahallesi İbrahim Bey Mescidi Sokak No:3 (aslan figürü)

Fot. 8: Cevat Paşa Mahallesi Çelikmen Sokak (aslan figürleri)

Fot. 9: Cami Kebir Mahallesi Gökölçler Sokak (kurt başı)

Fot. 10: Hasırlı Mahallesi Zingilli Sokak No: 8-6
(erkek başı- Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivi)

Fot. 11: Hasırlı Mahallesi Sabuncu Sokak No: 36
(erkek başı- Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivi)

Fot. 12: Savaş Mahallesi Şeftali Sokak No:6 (aslan figürü)

Fot. 13: Savaş Mahallesi Küçük Sürgü Sokak No:2 (konsollar)

Fot. 14: Ziya Gökalp Mahallesi Abacı Sokak No: 5 (aslan figürleri)

KARŞILAŞTIRMA FOTOĞRAFLARI

Krş. Fot. 1: Göktürk Döneminden Balbal (Salman, 2010, 27)

Krş. Fot. 2: Silvan Üstünler Köşkü (Baş, 2010, 329)

Krş. Fot. 3: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (Öney, 1967, 24)

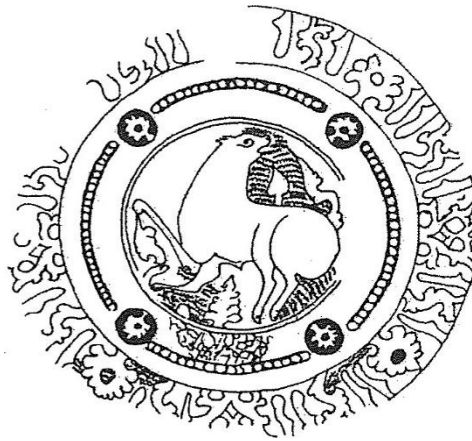
Krş. Fot. 4: Denizli Ak Han insan figürü (Bayhan. 2007, 293)

Krş. Fot. 5: Türk minyatürlerinde boğa (Haydaroğlu, 2004, 27)

Krş. Fot. 6: Diyarbakir Ulu Cami

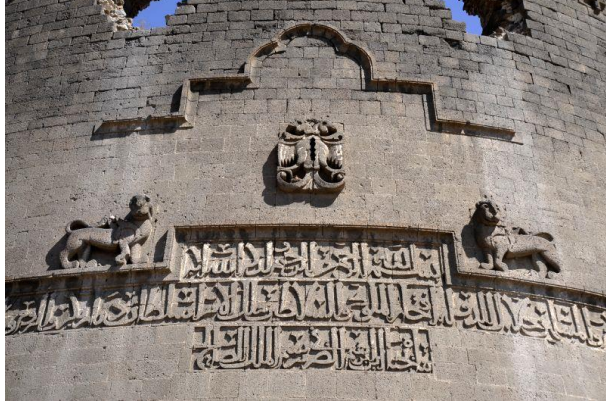

Krş. Fot. 7: Bizans'ta aslan figürü (Doğer, 2000, 79)

Krş. Fot. 8: Diyarbakır Büyük Selçuklu Burcu aslan figürü

(Parla, 2014, 873)

Krş. Fot. 9: Diyarbakır Yedi Kardeş Burcu aslan figürü

Krş. Fot. 10: Antalya-Eğirdir Yolunda İncir Han aslan figürü (Ünal, 2007, 308)